

Omer Hamzić

PROGRAM PRIKUPLJANJA I OBRADU PODATAKA O STRADANJU BOŠNJAKA S PODRUČJA OPĆINE GRAČANICA TOKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

Prethodne napomene

U okviru Redakcije "Gračaničkog glasnika" duže vremena sazrijevala je ideja da se otvori i pokrene pitanje evidencije svih izginulih i nestalih Bošnjaka tokom Drugog svjetskog rata kao pitanje koje se do sada manje-više zaobilazilo u našoj domaćoj historiografiji. Razlozi su, uglavnom, poznati i oni su zajednički za čitav prostor bivše države. Još 1998. godine, kao urednik "Gračaničkog glasnika", potpisnik ovih redova je na njegovim stranicama (u broju 6 od 1998.) otvorio neke dileme o sudbini Bosne i Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu, a neposredan povod za to bilo je pitanje jesu li partizani, zapravo, okupirali ili oslobodili naše gradove u završnici Drugog svjetskog rata, koje se politiziralo do banalnosti i izazvalo nove podjele među Bošnjacima. U istom broju, na molbu Redakcije, u raspravu se uključio prof. dr. Omer Ibrahimagić, tada sudija Ustavnog suda Federacije BiH i profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu. Iz svog ugla, on je u istom broju elaborirao pitanje "Jesu li Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu bili na pravoj strani" i predložio Redakciji da odgovor na njega zatraži od

još desetak najistaknutijih Bošnjaka u oblasti politike, historiografije i prava s prostora Bosne i Hercegovine. Tu sjajnu ideju i nada sve korisnu inicijativu Redakcija, nažalost, iz objektivnih razloga nije mogla "iznijeti".

Sredinom 2004. godine, na poticaj prof. Muharema Musića iz Džakula, koji je imao namjeru sačiniti spisak izginulih i nestalih muškaraca samo s područja rodni mu Džakula, potpisnik ovih redova je, u dogovoru sa Musićem, odlučio da taj posao proširi na čitavo područje općine Gračanica. Imajući u vidu ozbiljnost, obimnost i složenost tog posla na jednoj i vrlo skromne mogućnosti Časopisa i izdavačke kuće koja ga podržava na drugoj strani, istraživački zadatak je ograničen samo na terenska istraživanja, anketiranje i izradu spiskova nastradalih i nestalih osoba u toku Drugog svjetskog rata, provjeru tih spiskova na osnovu raspoložive dokumentacije (matičnih i gruntovnih knjiga, domovnica, raspoloživih historijskih i drugih izvora) i, napokon, objavljivanje tih spiskova na stranicama ovog časopisa ili u nekoj drugoj publikaciji.

Cilj je, dakle, da se stvori polazna osnova (baza elementarnih podataka) za sva buduća istraživanja (historijska, demografska, vojna), za donošenje objektivnih, naučno utemeljenih zaključaka i izradu opširnijih historijskih studija i sinteza. Time bi se završila prva faza ovog projekta, posao i domet ovog časopisa.

U sljedećoj fazi, zavisno od interesa, ti podaci trebalo bi da budu dostupni svim institucijama i pojedincima koji žele da se ozbiljnije bave pitanjem tragične sudbine Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu.

Nakon donošenja odluke o ulasku u ovaj složeni posao, potpisnik ovih redova, uz pomoć prof. Rusmira Djedovića, sačinio je Program (projekat) istraživanja i predložio ga na usvajanje istraživačkom timu, koji je, u međuvremenu imenovala Izdavačka kuća "Monos", na prijedlog Redakcije ovog časopisa. Istraživački tim u sastavu: Omer Hamzić, vođa projekta, Muharem Musić, zamje-

nik vođe projekta, Rusmir Djedović, Ibrahim Nurkić, Himzo Duraković, Edin Šaković i Zijad Omerović, sredinom jula 2004. godine, prihvatio je program i utvrdio anketni list, nakon čega se odmah pristupilo takozvanom tihom radu i terenskim istraživanjima. Do početka novembra, 2004. godine, anketiranje je obavljeno u sljedećim selima: Malešići, Babići, Škahovica, Džakule, jednim dijelom Soko i Doborovci, te u nekim mahalama Gračanice (Čiriš, dio Stubla). Na osnovu tih prvih rezultata, sasvim su jasne najmanje dvije stvari: prvo, da je projekat izuzetno dobro prihvaćen na terenu i drugo, da je tokom Drugog svjetskog rata s područja općine Gračanica izginulo i nestalo mnogo više bošnjačkog stanovništva, pretežno mladih muškaraca, nego što se to do sada i pretpostavljalo. Te spoznaje dodatna su motivacija da se na ovom projektu istraje do kraja.

Prema procjenama istraživačkog tima, koje nisu bez osnova, rezultati ovog istraživanja trebalo bi da budu objelodanjeni sredinom maja 2005. godine.

Radi detaljnijeg uvida u sadržaj, ciljeve i domete ovog projekta, te radi otklanjanja svih dilema koje su se u nekim lokalnim krugovima oko toga pojavile, odlučili smo da ga u cjelini objavimo i predočimo na uvid i sud javnosti.

Uvodne napomene

Bošnjaci muslimani u Drugom svjetskom ratu, još uvijek je velika i neistražena tema. Niko danas ne zna odgovor na dva elementarna pitanja: 1. jesu li Bošnjaci muslimani u Drugom svjetskom ratu bili na pravoj strani i 2. kolike su ljudske žrtve tog naroda bile u Drugom svjetskom ratu? Odgovor na prvo pitanje ne može se dati dok se ne utvrdi koja je to, zapravo, bila prava strana u Drugom svjetskom ratu u odnosu na Bosnu i Bošnjake. Oko ovog pitanja i danas se podjednako spore i historičari i političari. Po svemu sudeći, na taj odgovor morat ćemo još dugo čekati. Možda i ima nekog opravdanja što još uvijek

nismo došli do, za sve prihvatljivog, odgovora na prvo pitanje. Ali nema nikakvog opravdanja što ni do danas ne znamo koliko je bošnjačkih glava izgubljeno u Drugom svjetskom ratu i kakve su posljedice tih stradanja do današnjeg dana: populacijske i demografske, ekonomske i civilizacijske, društvene i političke. A znamo da su ginuli na gotovo svim ratištima i stratištima Evrope i u svim vojskama i paravojskama koje su "operisale" na prostorima bivše države. Najbolje knjige o tome do danas napisali su nebošnjaci.

Je su li bošnjački intelektualci i historičari svjesno bježali od tih tema? Je li minuli rat za BiH (1992. – 1995.), potisnuo "onaj rat", jesu li potomci zaboravili svoje mrtve, jesu li grobovi (ako se za njih zna) prekopani i preorani, jesu li mnoge žene čekajući svoje muževe da se vrate iz rata ostarile i pomrle? Pošto nikada nigdje nisu pribilježena i zapisana, jesu li zauvijek sva ta imena otišla u zaborav? Je li se to historija s njima poigrala na najgrublji način. Hoće li svi ti ljudi po drugi put, ovoga puta i definitivno nestati? Kao da nikada nisu ni postojali?

Grupa ljudi, koji se okupljaju oko Časopisa "Gračanički glasnik", odlučila je da to nestajanje "po drugi put", taj odlazak u zaborav čitave jedne generacije Bošnjaka pokuša zaustaviti, makar za područje općine Gračanica u nadi da će primjer ovog Časopisa slijediti i drugi mnogo pozvaniji od njegove Redakcije.

To je bio glavni poticaj za donošenje Programa prikupljanja i obrade podataka o stradanju Bošnjaka s područja općine Gračanica u toku Drugog svjetskog rata.

Historijske napomene

Nakon propasti Kraljevine Jugoslavije, Bosna i Hercegovina je, voljom okupacionih sila, priključena njihovoj novoj državnoj tvorini NDH, koja je od samog početka u svoje vojne formacije, prvenstveno domobranske jedinice i oružništvo, mobilisala i Bošnjake, okrećući ih odmah na početku protiv

ustaničkih četničko-partizanskih snaga. Konkretnije, na prostoru Tuzlanske oblasti to su bile ustaničke snage na Ozrenu, Trebavi i Majevici. Nakon sklapanja sporazuma sa četnicima, hrvatske vlasti su počele mobilisati Bošnjake u svoje elitne legionarske jedinice, koje su, na zahtjev Hitlera, upućivane u pakao istočnog fronta. U isto vrijeme, ostavili su nezaštićena mnoga bošnjačka područja koja su sve više ugrožavana od strane četnika. Otuda su se u tuzlanskoj regiji pojavile inicijative za formiranje posebnih jedinica, koje bi bile u stanju braniti taj prostor. Krajem 1941. i početkom 1942. godine formirana je DOMDO pukovnija Hadžiefendića, čija je jedna bojna bila aktivna i na prostoru Gračanice. Polovinom 1943. godine, pod pritiskom Nijemaca, koji su u toj jedinici vidjeli mobilizaciju bazu za popunjavanje svojih elitnih SS jedinica, s jedne strane i pod udarom partizanskih jedinica koje su poslije Sutjeske nadirale prema Tuzli s druge, Hadžiefendića DOMDO pukovnija je doživjela propast. Njeno ljudstvo je jednim dijelom popunilo krupne partizanske jedinice koje su u jesen 1943. godine formirane u okolini Tuzle (16. muslimanska brigada, 18. hrvatska brigada, Tuzlanski partizanski odred), a drugim dijelom je mobilisano u 13. SS "Handžar" divizionu. Ostaci te jedinice na periferijama Tuzlanske oblasti (Kladanj, Gračanica), preformirat će se, uz pomoć Nijemaca, u Zeleni kadar iz kojeg će se razviti i neke ustaške jedinice (25. ustaška bojna Ibrahima Pjanića), koje će biti definitivno uništene u završnim partizanskim operacijama na ovom prostoru. Mnogi su u povlačenju "odstupili" i vjerovatno stradali u toku partizanske odmazde na Blajburgu i Mariboru, tokom maja i juna 1945. godine.

Veći broj Bošnjaka muslimana iz gračaničkog kraja izginuo je u spomenutim i drugim partizanskim jedinicama (na Sremskom frontu, na Beogradu, na Bihaću itd.), drugi su ginuli u regularnim hrvatsko-domobranskim i ustaško-zelenokadrovskim jedinicama, najviše pri povlačenju 1945. godine, treći su na-

šli smrt u ustaškim koncentracionim logorima, četvrti u oružništvu ili kao civilne žrtve rata itd.

Glavni pravci aktivnosti

Prema slobodnoj procjeni potpisnika ovog materijala, u svim tim vojskama ili na drugi način, s područja gračaničke općine, smrtno je stradalo oko 400 Bošnjaka (u partizanima samo 60), od čega je oko 150 "odstupilo", to jest nestalo, a za čiju se sudbinu ništa ne zna ni do današnjeg dana. Osim službenog spiska poginulih Bošnjaka s područja gračaničke općine na strani partizana, koji je objavljen i u literaturi, nikada nigdje nije službeno zapisano niti objavljeno ni jedno drugo ime poginulog ili nestalog u nekoj drugoj vojnoj formaciji. Ni spisak izginulih Bošnjaka na strani partizana nije potpun i konačan.

Budući da se bez tih podataka ne može govoriti ni o kakvoj objektivnoj historijskoj istini, neophodno je:

1. Izvršiti temeljita terenska istraživanja i prikupljanje podataka u svim bošnjačkim naseljima na području općine;
2. Ostvariti uvid u svu objavljenu građu i literaturu i pribilježiti sve dostupne podatke o stradanjima Bošnjaka s područja općine Gračanica u Drugom svjetskom ratu;
3. Izvršiti provjere i istraživanja o poginulim Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu u sljedećim izvorima: matične knjige, knjige umrlih i domovnice od 1941. – 1945., djelimično konsultovati gruntovne knjige, knjige nestalih, te odgovarajuću sudsku dokumentaciju;
4. Ostvariti uvid u raspoloživu arhivsku građu
5. Ostvariti on-line kontakte sa zainteresovanim pojedincima iz bošnjačke dijaspore (posebno Njemačke i Austrije) i animirati ih da se uključe u istraživanje arhivske građe, izvora i štampe koja se odnosi na fenomen poginulih i nestalih Bošnjaka s područja Gračanice u Drugom svjetskom ratu.

Detalj gračaničke pijace 1939. godine

Glavni dijelovi projekta

Nakon prikupljanja podataka, bit će urađeni i objavljeni sljedeći materijali kao historijski izvori:

1. Spiskovi sa imenima i minimalnim podacima (po anketnom listu)
 - a) poginulih u uniformama svih vojski koje su se pojavljivale na ovim prostorima;
 - b) Spiskovi nestalih, koji se u porodičnim sjećanjima spominju kao “odstupili”;
 - c) Spiskovi ubijenih u logorima ili na drugim stratištima (vojnika i civila)
 - d) Civilne žrtve;

2. Lične i porodične sudbine kako poginulih i nestalih, tako i preživjelih (zanimljive i vjerodostojne priče, koje objašnjavaju stradanja Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu).

3. Demografske analize

Na osnovu ovih podataka, zainteresovanim historičarima ili drugim zainteresiranim osobama omogućit će se, pod uobičajenim uslovima, korišćenje materijala za veće historioografske sinteze ili šire studije o pojedinim aspektima i pitanjima Drugog svjetskog rata na širem prostoru Gračanice.

Svi materijali bit će objavljeni kao historioografska građa na stranicama “Gračaničkog glasnika”.

Zaključak

Glavni cilj projekta je da se utvrde razmjere stradanja Bošnjaka s područja općine Gračanica u Drugom svjetskom ratu na svim ratištima i svim stratištima, u svim uniformama i pod svim obilježjima “na njihovim kapama”, da se prikupe i objave imena stradalih i tako, u posljednji čas, otrgnu od zaborava. Ni u kojem slučaju ne stavlja se znak jednakosti između petokrake, polumjeseca i slova U, ali ipak treba debelo podvući da su i pod jednim i pod drugim i pod trećim simbolom na kapi, Bošnjaci podjednako gubili glave, podjednako vjerujući da su na pravoj strani.

U tome i jeste tragedija čitavog bošnjačkog naroda.

Ukazujući na dimenzije te tragedije, iskazujući samo objektivne činjenice, podatke i imena, projekat će u cjelini imati humani i civilizacijski predznak, naučnu svrhu i cilj.